

La possessió de sa Vall de la Nou a través dels contractes d'arrendament (s. XVIII-XIX)

Francesc Canuto Bauçà

Es Rafalet i es Morro
sa Vall i es Vidrier
i es molí Paperer
qui és veïnat de sa Torre.¹

El present treball no té més pretensió que mostrar, d'una manera succinta, el funcionament de la possessió de sa Vall de la Nou a través d'onze contractes d'arrendament, els quals abracen els anys 1790-1868. Els contractes d'arrendament agraris són uns documents cabdals per conèixer el funcionament en temps pretèrits de les possessions, explotacions agràries que tanta importància varen tenir dins l'estructura agrícola mallorquina. Aquests documents, redactats davant notari, són una font importantíssima d'informació, ja que a través dels pactes, reserves, obligacions, agatges i estims registrats, a més del maneig de la possessió, ens permeten conèixer molts d'altres aspectes: antroponímia, dependències de les cases, elements materials de la vida quotidiana, cultius, bestiar, llavors, arbrat, etc.

La possessió, a les darreries del segle XVII, era propietat de la família Coto-

¹ Rafel Ginard Bauçà (1970), *Cançoner Popular de Mallorca*, volum III, pàg. 105, núm. 1224, Mallorca: Moll.

ner i el darrer membre d'aquesta nissaga en el període estudiat, ja en el segle XIX, fou Francesc Cotoner, Salas, Chacón, Manrique de Lara, cavaller de l'orde de Sant Joan, marquès d'Ariany. Els arrendataris registrats en els contractes foren set en total, sis d'ells naturals de Manacor i un de Sant Llorenç des Cardassar, els quals portaven els llinatges Alcover, Galmés Galmés, Galmés Pascual, Llodrà, Morey, Morey Miquel i Morey Font. La duració dels contractes oscil·lava entre 4, 6, 8 i 9 anys, respectivament. El nom de les cases de la possessió o cases majors algun cop són anomenades 'la Iglésia' per mor de la capella, la qual ja trobam documentada en un inventari de l'any 1652.² La possessió matriu estava envoltada d'una sèrie de rafals juxtaposats a la possessió (sa Torre, es Vidriers, es Rafalet, es Puigsec, ses Comes, es Morro des Cavaller). L'aprofitament d'algunes surgències, sobretot la font de na Memòria, propicià la construcció d'horts (hort Nou, hort Vell, hort Petit, hort des Vidriers) i de nombroses rotes de reguiu situades al costat del torrent de na Borges. Totes aquestes propietats, juntament amb els molins hidràulics (paperer, fariner i draper) eren arrendades individualment o formant agrupacions, encaminades a obtenir un major rendiment econòmic.

Els contractes d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou

Ens hem servit d'onze contractes d'arrendament de la possessió, custodiats tots ells a l'Arxiu del Regne de Mallorca. El període analitzat és entre els anys 1790 i 1868. Pel que fa a la transcripció dels documents, hem regularitzat l'ús de majúscules i minúscules, la puntuació i hem desenvolupat en cursiva les abreviacions. Hem accentuat els mots, a partir de la seva grafia en el document, segons la normativa. Aquests són els documents:

Document 1. 1790, febrer 23

Arrendament de l'Església, (la Torre i Vidriers) i es Puigsec.

Arrendador: Fernando Chacón Manrique de Lara i Cotoner, cavaller de l'Hàbit de Calatrava.

Arrendatari: Guillem Morey, Joan Morey, Bartomeu Pau Morey i Rafel Morei, pare i fills, naturals de Manacor.

Duració del contracte: 8 anys. Inici: dia 8 de setembre de 1790. Finalització: dia 8 de setembre de 1798.

Ànua mercè: 166 £ moneda de Mallorca i seixanta quarteres de blat, deu quarteres d'ordi i quatre quarteres de civada.

Estims: no consten.

² 1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Pactes: 26. Testimonis: Joan Campins i Pere Joan Mayol, criats de casa. Notari: Jaume Simó (ARM, protocol S-1599, f. 17-20v).

Document 2. 1798, agost 30

Arrendament de l'Església o Vall de la Nou, exceptuant l'hort dels Vidriers, el Delmari i la Cavalleria de la Vall de la Nou.

Arrendador: Maria Josepa Net, esposa i apoderada de Fernando Chacón, Manrique de Lara, cavaller de l'Hàbit de Calatrava.

Arrendatari: Guillem Morey Miquel, fill de Guillem i de Margalida, natural de Manacor.

Duració del contracte: 4 anys. Inici: el dia 8 de setembre de 1798. Finalització: el dia 8 de setembre de 1802.

Ànua mercè: 75 lliures moneda de Mallorca i seixanta quarteres de blat, deu quarteres d'ordi i quinze de civada.

Estims: bestiar, arreu, guaret i llavors. Estimadors: no consten.

Pactes: 17. Testimonis: Gaspar Coll, doctor en drets i Joan Campins, criat de casa, vesins de Palma. Notari: Joan Sancho (ARM, protocol S-1613, f. 418-420v).

Document 3. 1802, juliol 1

Arrendament de l'Església o Vall de la Nou, exceptuant l'hort dels Vidriers, el Delmari i la Cavalleria de la Vall de la Nou.

Arrendador: Maria Josepa Net, esposa i apoderada de Fernando Chacón, Manrique de Lara, cavaller de l'Hàbit de Calatrava.

Arrendatari: Guillem Morey Miquel, fill de Guillem i de Margalida, natural de Manacor.

Duració del contracte: 4 anys. Inici: el dia 8 de setembre de 1802. Finalització: el dia 8 de setembre de 1806.

Ànua mercè: 75 £ moneda de Mallorca i seixanta quarteres de blat, deu quarteres d'ordi i quinze de civada.

Estims: bestiar, guaret, llavors, arreu. Estimadors: no consten.

Pactes: 18. Fiador: Rafel Parera Mesquida, natural de Manacor. Testimonis: Joan Tomàs i Joan Campins, criats de casa. Notari: Llorenç Amer (ARM, protocol A-917, f. 194-197).

Document 4. 1809, octubre 13

Arrendament de l'Església o Vall de la Nou, juntament amb l'hort Petit, hort dels Vidriers i rota de la Senyora.

Arrendador: Pere Josep Artigues Capó, natural de Palma, apoderat de Fernando Chacón, Manrique de Lara, cavaller de l'Hàbit de Calatrava.

Arrendatari: Jaume Llodrà Sanceloni, fill de Francesc i d'Isabet, fadri, natural de Manacor.

Duració del contracte: 6 anys. Inici: el dia 8 de setembre de 1810. Finalització: el dia

8 de setembre de 1816.

Ànnua mercè: 485 £ moneda de Mallorca.

Estims: bestiar, arreu, guaret i llavors. Estimadors: no consten.

Pactes: 19. Testimonis: Mariano Sancho, llibrer major de la Taula Nummulària i mestre Pere Miquel Cardona, blanquer, vesins de Palma. Notari: Agustí Marcó (ARM, protocol M-2295, f. 154-157).

Document 5. 1816, novembre 21

Arrendament de l'Església o Vall de la Nou, juntament amb l'hort Petit, hort dels Vidriers i rota de la Senyora.

Arrendador: Maria de las Mercedes Aina Chacón.

Arrendatari: Andreu Alcover, fill de Guillem i de Magdalena Riera, natural de Manacor.

Duració del contracte: 6 anys. Inici: dia 8 de setembre de 1816. Finalització: dia 8 de setembre de 1822.

Ànnua mercè: 485 £ moneda de Mallorca.

Estims: bestiar, llavors, arreu. Estimadors: no consten.

Pactes: 20. Testimonis: el reverend Pere Jaume Soler, prevere, familiar de la casa, i Guillem Alcover, pare de l'arrendatari. Notari: Josep Morey (ARM, protocol M-2504, f. 217-220).

Document 6. 1827, gener 22

Arrendament de sa Vall de la Nou, exceptuant l'hort Petit, hort dels Vidriers i la rota de la Senyora.

Arrendador: Sebastià Mesquida Amer, natural de Manacor, administrador de Josep Cotoner, espòs de Maria de las Mercedes Chacón.

Arrendatari: Andreu Alcover, fill de Guillem i de Magdalena Riera, natural de Manacor.

Duració del contracte: 4 anys. Inici: dia 8 de setembre 1826. Finalització: dia 8 de setembre de 1830.

Ànnua mercè: 150 £ moneda de Mallorca i 30 quarteres de blat i 10 quarteres d'ordi.

Estims: bestiar, guaret, llavors i arreu. Estimadors: no consten.

Pactes: 16. Testimonis: Joan Servera àlies Canals i Antoni Oliver àlies Polla, naturals de Manacor. Notari: Josep Morey (ARM, protocol M-2516, f. 6-8v).

Document 7. 1832, juny 5

Arrendament de sa Vall de la Nou juntament amb la Cavalleria, horts, molins, rotes i altres pertinences.

Arrendador: Francesc Xavier Rocabertí de Dameto i Boxadors, Espanyol i Núñez de Sant Joan, marquès de Bellpuig.

Arrendatari: Joan Llodrà Sanceloni, fill de Francesc i d'Elisabet Sanceloni, natural de Manacor.

Duració del contracte: 6 anys. Inici: dia 8 de setembre de 1832. Finalització: dia 8 de setembre de 1838.

Ànnua mercè: 1.400 £ moneda de Mallorca.

Estims: no consten, foren efectuats el dia 29 de gener de 1834, acta en poder del notari Francesc Sancho (ARM, protocol S-1942, f. 4v-6).

Pactes: 11. Fiadors: els honors Bartomeu Fullana, fill de Gabriel i de Joana Maria Rosselló, i Joan Baptista Juan, fill de Joan i de Francina Fullana, naturals de Manacor. Notari: Pere Joan Ferrer (ARM, protocol 5973, f. 92-94v).

Document 8. 1841, gener 4

Arrendament de sa Vall de la Nou, juntament amb la Cavalleria, es Rafalet, horts, molins i rotes.

Arrendador: Francesc Xavier Rocabertí de Dameto i Boxadors, Espanyol i Núñez de Sant Joan, marquès de Bellpuig.

Arrendatari: Joan Llodrà Sanceloni, fill de Francesc i d'Elisabet Sanceloni.

Duració del contracte: 9 anys. Per a les terres de secà, inici: el dia 8 de setembre de 1840. Finalització: dia 8 de setembre de 1849. Per a les terres de reguiu, inici el dia 1 de novembre de 1840. Finalització: el dia 1 de novembre de 1849.

Ànnua mercè: 1.500 £ moneda de Mallorca.

Estims: bestiar, guaret, llavors, arreu. Estimadors: no consten.

Pactes: 13. Fiadors: Joan Baptista Juan, fill de Joan i de Francina Fullana, naturals de Manacor. Testimonis: Sebastià Colombàs i Francisco Lázaro, vesins de Palma. Notari: Francesc Sancho Pujol (ARM, protocol S-1946, f. 1-4v).

Document 9. 1851, febrer 5

Contracte d'arrendament de sa Vall de la Nou, en el qual no va comprès l'hort Petit, l'hort dels Vidriers, la rota de la Senyora, les rotes de reguiu, ni tampoc el molí fariner i el molí draper amb les seves terres.

Arrendador: Francesc Cotoner Salas i Chacón, marquès d'Ariany.

Arrendatari: Guillem Morey Font, fill de Guillem i de Joana Maria, natural de Manacor.

Duració del contracte: 4 anys. Inici: el dia 8 de setembre per les terres de secà i el dia primer de novembre per les terres de reguiu, de l'any 1851. Finalització: en la vigília de dits dies de l'any 1855.

Ànnua mercè: 251 £ moneda de Mallorca.

Estims: bestiar, llavors, guaret, arreus. Estimadors: no consten.

Pactes: 25. Testimonis: Francisco Arias, escrivà cessant del Reial Patrimoni, i Josep Crespi, escrivent. Notari: Mateu Mora Carbonell (ARM, protocol M-2443, f. 37-40).

Document 10. 1853, octubre 26

Contracte d'arrendament de sa Vall de la Nou, juntament amb les rotes de reguiu, el molí fariner i el molí draper amb les seves terres contigües i el corral de na Memòria. No va comprès a l'arrendament l'hort del Vidriers, l'hort Petit, la rota de la Senyora, les cases de la Torre, les rotes baix del Puigsec, dites el corral del mateix, ni tampoc les canyes del cap del barranc dels Vidriers.

Arrendador: Jeroni Vich, prevere, apoderat de Francesc Cotoner, Salas, Chacón, Manrique de Lara, cavaller de l'orde de Santjoan, marquès d'Ariany.

Arrendatari: Joan Galmés Pascual, fill de Joan i de Catalina, natural de Sant Llorenç, aleshores conductor de la possessió de Sos Promets, del terme de Manacor.

Duració del contracte: 9 anys. Inici: el dia 8 de setembre per les terres de secà i el dia primer de novembre per les terres de reguiu, de l'any 1853. Finalització: en la vigília de dits dies de l'any 1862.

Ànnua mercè: 365 £ moneda de Mallorca.

Estims: bestiar, llavors, guaret, arreus. Estimadors: no consten.

Pactes: 18. Testimonis: Gregori Cañellas, criat de casa del marquès d'Ariany, i Joan Bauçà, picapedrer, vesins de Palma. Notari: Mateu Mora Carbonell (ARM, protocol M-2445, f. 394-399v).

Document 11. 1859, setembre 30

Contracte d'arrendament de sa Vall de la Nou, juntament amb les rotes de reguiu, el molí fariner i el molí draper amb les seves terres contigües i el corral de na Memòria. No va comprès a l'arrendament l'hort del Vidriers, l'hort Petit, la rota de la Senyora, les cases de la Torre, les rotes baix del Puigsec, dites el corral del mateix, el molí paperer, ni les terres de dit molí, ni tampoc les canyes del cap del barranc dels Vidriers.

Arrendador: Francesc Cotoner Salas i Chacón, marquès d'Ariany, fill de Josep i de Maria de las Mercedes Ana Chacón.

Arrendatari: Antoni Galmés Galmés, fill de Joan i d'Anna Maria, i la seva esposa Bàrbara Muntaner Pont, filla de Pere Joan i de Bàrbara, naturals de Manacor.

Duració del contracte: 9 anys. Inici: el dia 8 de setembre per les terres de secà i el dia primer de novembre per les terres de reguiu, de l'any 1859. Finalització: en la vigília de dits dies de l'any 1868.

Ànnua mercè: 500 £ moneda de Mallorca.

Estims: bestiar, llavors, guaret, arreus. Estimadors: no consten.

Pactes: 20. Testimonis: Josep Crespi, subninent retirat, i Jordi Vidal, criat de casa del marquès d'Ariany. Notari: Mateu Mora Carbonell (ARM, protocol M-2451, f. 264-270v).

Pactes relatius al conreu de la possessió. Les rotes

Tots els contractes d'arrendament encapçalen en el primer pacte, la norma d'obligat compliment, el conrar la possessió a «ús i costum de bon conrador». Els pactes al·lusius a les rotes semblen ser els referents a les rotes de reguiu.

1798, agost 30. Document 1

Primerament és pacte que vós, dit conductor, deureu conrar dit predio a ús y costum de bon conrador y treurer las voreras de los sementers fins a tay de peñas, pena de pagar los perjuys.

1851, febrer 25. Document 3

Primer, que vós, dit Morey conductor, deureu conrar dit predio y horts a ús y costum de bon conrador.

1859, setembre 30. Document 5

Primo és pacte que vosaltres, Antoni Galmés y Bàrbara Muntaner, consortes arrendataris, deureu conrar dit predio, hort y rotas, a ús y costum de bon conrador, tenint la obligació de haver de aumentar tot lo posible los abres fruitals que hey falten y hey faltaran en lo sucesiu en las ditas rotas.

Els arbres. La llenya

Estava prohibit tallar arbres. La llenya necessària per al consum de la possessió s'havia de tallar en el lloc assenyalat pel garriguer o el majoral.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que vós, dit conductor, no podreu tallar més llenya que la necessària per el consumo de dit predio y en cas de necesitar de algun poll, lo deureu demanar a mi o al meu majoral. Y en quant a los roters del Prat, los permeteu que se aporten lleña solament per los formiguers y abono de las suas rotas y en lo demás, cuydareu y zelareu que no se tregue lleña de dit predio y de la sua garriga, a cuyo fi apremiareu al contrafent, fentlos pagar los dañys, penas y bans corresponents.

1809, octubre 13. Document 2

Que no podrà permetrer que ningun roter se'n aport llenya a la vila ni altre lloch, puis sols tenen facultat de tallar la necessària per los formiguers i son consumo, el temps que subsixtixen en las rotas i el conductor podrà únicament tallar la necessària per le casa i conró del lloch.

1809, octubre 13. Document 2

Que en aquest arrendament noy van compresas las rotes, ni delmari, ni tampoch los polls o albas, puis que per ningun motiu en podreu tallar algun de los dits, ni de altre espècia que sia.

1809, octubre 13. Document 2

Que en las marjadas del hort dels Vidriers, ahont estan plantats los abres fruitals, no podrà conrarlas ab parey, sinó ab axada, a fi de que no se estropean o maltracten.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, dit conductor, no me podreu impedir de empeltar tots los ullastrés que me aparegue, de olivera y trasplantar-los dins el conradís.

1853, octubre 26. Document 4

Que el citat conductor Galmés, ni ningun roter, podrà tallar ningun abre poll, auba,³ ullastré ni ninguna altre espècie de abres, pena de deu lliuras per cada un que se tallàs sens el permís de dit señor marquès o de son apoderat, ni lleña, sinó únicament la necessària per el consum de dita posesió y rotas per formiguerar las terras, la cual lleña la deurà señalar-li per sementers el garriguer de dit señor marquès o el que represent la sua persona, bé sia dins la matexa Vall de la Nou o dins el Puigsech, ni tampoch serà permès el fer los roters, ninguna espècie de planter de abres, ni sembrar polls, ni cañas dins las rotas, sens el citat permís, que de lo contrari, si estos se fan, quedaran tots dits planters, polls y cañas a favor del mateix señor marquès son principal, sens que dit conductor ni roter algun, puga tenir ningun dret o part.

1853, octubre 26. Document 4

Que el mateix conductor tindrà obligació, lo any que correspongue, de essequer a esveir las figueras y demás abres fruitals en el temps que se acostuma y los ullastrés, en el primer any, tindrà dit señor marquès facultad de posarí homs per esporgar-los y acollar-los de vent, este pagar-los el seu jornal y dit conductor la obligació de haver-los de mantenir de pa y companatge, però en los demás anys del arrendament, deurà el propi conductor, de haver-los de axamar, essequer-los y acollar-los del mateix modo que los hauran dexats los homs posats o posarà dit señor marquès o son apoderat, el primer any y los que estiguen plantats dins el conradís, tindrà obligació també, dit conductor, de cavar-los a una pasa al redador, dexant-li la seva carangola sempre y quant no estigue llaurat, ab la intel·ligència, que no cumplint este pacte en el temps acostumat, podrà dit señor marquès o son representant, posarí homs per executar esta operació, quedant dit conductor en la obligació de pagar-los el seu treball y manteniment.

1859, setembre 30. Document 5

Que los indicats conductors, podran pasturar el seu propi bestiar dins los polls alts, después de que estos no se conren, pagant però, los danys y perjuis que dit bestiar pogués ocasionar.

1859, setembre 30. Document 5

[...] Ni podran sembrar polls, ni cañas a dins las rotas, ni a la vorera del torrent y si ni posan, tot esto serà perdut y redundarà a favor del señor marquès y en el cas que algun roter vulgue fer planter de abres fruitals o pomeral, ha de demanar llesència y concedida esta, tindrà sempre la facultad el señor marquès o son representat, escullir davant, pagant-li el importe a preu corrent.

³ DCVB, s. v. *Alber*: «Arbre de la família de les salicínies: *Populus alba* L.; cast. álamo blanco. Se fa molt alt (fins a 30 metres); té el tronc dret amb l'escorça blanquinosa; fulles ovals orbiculars, anguloses o dentades desigualment, verdes per damunt i molt blanques tomentoses per sota; peciol rodonenc. Floreix pel febrer».

La palla. El fems

Tota la palla s'havia de consumir a la possessió i el fems, l'únic adob utilitzat en aquella època, també. L'últim any de l'arrendament s'havien de deixar els fems acaramullats i la palla estotjada a la boval.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que en lo últim any de dit arrendament, no pugueu treurer palla, ni fems de dit predio, pues se deurà consumir en ell.

1809, octubre 13. Document 2

Que lo últim any del arrendament, no podrà treurer paya ni fems de dits predios i dexarà empahisada i ben condicionada la que dexarà.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, dit conductor, no podreu treurer de dit predio fems, palla, ni lleña, ans bé, lo últim any de este arrendament deureu dexar los fems acaramullats y la palla estojada en la boval y si no hey cabés, la restant la deureu tenir ben acondicionada en payers y dexar el rostoy del camp de la altària de un palm.

El manteniment del torrent i de les síquies

Era obligació del conductor escurar el torrent i totes les síquies de la possessió en el mes de juliol.⁴ El document registra el torrent de sa Vall com a «torrent mestre», o sia el torrent principal. La gent major encara recorda la figura del ferrer que acudia amb la «clau mestra», la clau que obri tots els panys, quan algú havia extraviat la clau de la casa. En el món mariner, «s'arbre mestre» és l'arbre més alt d'una nau i, la vela més gran, és la «vela mestra».

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que vós, dit conductor, deureu mantenir neta la síquia qui abaxa del molí paperer per la rota del Jay fins al torrent.

1853, octubre 26. Document 4

Que el precitat conductor tindrà obligació de tallar, cada any, las cañas del barranch [des Vidriers] que queda espresat y estojar-las, quant sia a son temps, dins las casas del predio lo Avall o dins las de la Torre, ben acondicionadas. També tindrà la de haver de escurar y tenir net, de la sua profunditat y amplària y ben axernat, el torrent mestre, de dalt a baix, en el mes de juliol, com igualment todas las síquias, tant de las rotas com de las demás de dit predio.

⁴ Aquestes actuacions al torrent de sa Vall també les trobam documentades a la possessió veïnada de ses Coves (Petra): 1803, gener 13. «Més és pacte que en quiscun any del dit arrendament tingueu obligació vós, dit conductor, de treballar una semana al torrent buydant y enfundint per benefici del mateix predio, del dueño y del conductor, a costas vostras» (ARM, protocol O-343, f. 207).

Pactes relatius a la distribució de l'aigua de la font de na Memòria

No s'ha pogut determinar, tot seguint els registres dels contractes, la manera en què es distribuïa l'aigua a les terres de reguiu. En els documents s'entreveu que existia una pràctica per a la distribució de l'aigua. A través alguns pactes tenim coneixement de la distribució d'aigües per regar les distintes peces de terra:

1809, octubre 13. Document 2

Que el conductor además de prender, com ha pres fins el dia de vuy la aygo per regar las horas i dias señalats, axí per la Yglésia, com per lo hort Petit i rota de la Senyora, tindrà facultat de prender la que correspon en el dia y queda reservada a disposició del senyor, en lo arrendament que de los molins se otorga a favor de Juan Morey, dia set octubre de 1808 en poder del notari infraescrit.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, dit conductor, no podreu tenir més que dotse hores de aigua cada vuit dias per regar la terra per fer hortolisa y las aguas sobrants, después de haver regat y quedar satisfetas de aigua las rotas de reguiu, lo hort petit, moli draper, la rota de la Señora y corral anomenat de Memòria.

1853, octubre 26. Document 4

Que sempre y cuant se haguesen de abandonar cualsevol de las rotas, per no provar los abres fruitals o per altre motiu y se hagués de pasar a sembrarí polls o lo que aparegués a dit señor, estas quedaran per son conte y no podrà el conductor tenir ningun dret, a no ser que se arreglasen a justa tasació de lo que valguen y si no se ajustan se li farà la corresponent rebaxa de la ànnua mercè de ells y per consiguent prenrir-las dit señor a conte seu, ja bé per sembrar-las de polls o bé de fruitals o estivadas. Tindrà la obligació, dit conductor, de donar-li la aigua necessària per regar-las, tant sia de polls per conrar-los los primers sis anys, com de los damés, sens que puga ecsigir cantidad alguna per dita aigua.

1853, octubre 26. Document 4

Que també serà obligació de dit conductor, haver de donar una dieta de aigua cada semana per regar lo hort petit y a més de esta, una nit de aigua cada semana, el dimecres, per poder regar la rota anomenada de la Señora.

1859, setembre 30. Document 5

Que sempre y cuant se aguesen de abandonar cualsevol de las rotas, per no provar los abres fruitals o per altre motiu y se hagués de pasar a sembrarí polls o lo que aparegués a dit señor, estas quedaran per son conte y no podrà el conductor tenir ningun dret, a no ser que se arreglasen a justa tasació de lo que valguen y si no se ajustasen se li farà la corresponent rebaxa de la ànnua mercè de ells y per consiguent prenrir-las dit señor a conte seu, ja bé per sembrar-las de polls o bé de fruitals o de estivadas, tendran la obligació, dits conductors, de donar-li la aigua necessària per regar-las, tant sia de polls per conrar-los los primers sis anys, com de los damés, sens que puga ecsigir cantidad alguna per dita aigua.

1859, setembre 30. Document 5

Que també serà obligació de dits conductors, haver de donar una dieta de aigua cada

semana per regar lo hort petit y a més de esta, una nit de aigua cada semana, el dimecres, per poder regar la rota anomenada de la Señora, sempre y cuant no falt aigua, però en el cas acontestque un any de sequedad, se deurà fer un repartiment de dita aigua a proporció de la terra que cada un tenga.

El conreu de la vinya

La vinya era absent al conreu de la possessió, nogensmenys, era obligació del conductor efectuar una sèrie de jornals amb el parell a la vinya que el marquès d'Ariany posseïa al terme de Manacor.

1859, setembre 30. Document 5

Que los citats conductors, deuran fer quince jornals de parey, cada any de dit arrendament, per lleurar la viña de Son Pera Andreu, sens que per dit trebaya se los haje de pagar cosa alguna, cuyas dietas deuran fer tan luego que seran avisats per el majoral o per la persona encarregada per este efecta.

El bestiar gros. El bestiar de llana i el cabrum

No estava permès tenir cabres a la possessió. El bestiar de feina podia pasturar per les rotes i terres de la possessió amb les condicions i reserves pactades.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacte que el bestiar de dit predio podrà entrar a pasturar en las rotas cofrontants a ell, sempre y quant no causan dañi a los sembrats de los roters y de pagar el que causaran y no altre cosa, recomenant a los pastors cuydar ab la major vigilància el bestiar, para evitar tot perjudici y las disputas ab los matexos roters.

1798, agost 30. Document 1

Més me reservo tenir en dit lloch, tres eguas, una somera y dos trutjas a mitjes, seguint lo estil y pràctica de Manacor y en la ivernada, tres bístias a pasturar en la guarda de dit predio.

1798, agost 30. Document 1

Més me reservo que el hortolà del hort petit podrà tenir el seu perell a pesturar en dit predio, com sempre lo ha estilat.

1809, octubre 13. Document 2

Que tindrà el conductor facultat de pasturar el bestiar del dits predios per las rotas confrontants en lo mateix ab tal, que sempre i quant fasse dany a los roters, lo deurà pagar.

1809, octubre 13. Document 2

Que el bestiar de cria que se vos entregará, deurà criar en es matex lloch, atenant de que el delmari queda reservat per el senyor.

1809, octubre 13. Document 2

Que el senyor tindrà facultat de tenir a nes lloch i amitjes, segons estil y pràctica, tres

egos, duas trutjes, una somera y en lo iverm tres bístias a pasturar en la guarda.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, el mateix conductor, no podreu entrar el vostre bestiar a menjar las estivades de las rotas sens el previo permís de los roters, baix la pena de pagar tots los dañys y perjuís y si se ocasiona a algun abre, deureu pagar deu lliuras per cada un.

1853, octubre 26. Document 4

Que dit conductor no podrà en manera alguna tenir en dit predio nigu gènere de bestiar cabrum, axí propi com estern, baix la pena de pagar deu lliuras per cada cap que se tròpia.

Pactes sobre el carro i el parell. Mantenir les cavalcadures

Un pacte de l'any 1853 ens revela que s'havia fet obra nova a les cases, afegint un pis, el que avui dia diríem les cases dels senyors.

1810, octubre 13. Document 2

Que sempre que los senyors, la seva família o qui son orde tindrà, vagen en dits llocs, deurà el conductor donarlos abitació en las casa i mantenir el bestia de paya, aufaus y gra, mentres ni haye.

1851, febrer 25. Document 3

Que todas las vagadas que jo o la mia família, vulguem anar a dit predio des de Manacor, tindreu obligació de dexar-me duas o tres bístias ben ensalladas y el carro quant ni haje, per anar y venir.

1853, octubre 26. Document 4

Que el señor marquès, son principal, se reserva los alts de la obra nova de dit predio per son ús o de los seus dependents, sens que dit conductor pugua servir-se de ells, ni habitar-los sense el seu permís, en la obligació de tenir-los nets y ben aseats, cuidant de obrir y tancar las portas per la sua ventilació y sempre que dit señor y la sua família vulguen anar a dit predio des de Manacor, tindrà obligació de deixar duas o tres bístias ben enselladas y el carro, si per temps ni hagués, per anar y venir, com també la de haver de mantenir las mulas del cotxe y bístias de las personas que lo acompanyaran en dit predio, de ordí, favas y civada, donant-los la racció que se acostuma donar a semblant bestiar y tota la palla que necessitarà, com igualment deurà, dit conductor, tot el temps que dit señor marquès o son representant, sia en la sua posada de Manacor, aportar a ella una vegada cada semana, verduras y fruitas de las que hey hage en dit predio.

Subarrendaments. Habitar les cases. Reserva per al futur nou conductor

No era permès cap tipus de subarrendament i l'arrendatari havia d'habitar les cases de la possessió.

1798, agost 30. Document 1

Més me reservo habitació en las casas de dit predio per mi, la mia família o per qui me aparaxarà, estatje y palla per las mias cavalleries y quarto per el meu majoral o criat, a qui deureu donar y a la sua cavalleria, menjar.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, el anunciat conductor, no podreu subarrendar dit predio, ni tenirí majoral, ni amitjer y tindrà obligació de viure ab la vostra família en las casa del mateix predio.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, el insinuat conductor, no podreu impedir al nou conductor que acàs entrarà despuès de vós, de que a principis del mes de abril de lo últim any de este arrendament pugue entrar en dit predio a treballar las terras y sementers per preparar-las y fer las damés feinas necessàries.

1853, octubre 26. Document 4

Que el indicat conductor podrà subarrendar dit predio lo Avall y tenir en ell majoral o amitjer, com igualment las rotas, axí com li apareixerà.

El manteniment de les cases. Les millores

Altre dels pactes, d'obligat compliment per a l'arrendatari, era mantenir els operaris (picapedrers, fusters) i portar els materials a peu d'obra quan s'haguesin de fer feines de manteniment a les cases. Les millores consignades als pactes fan referència a la construcció de marges i de parats.

1798, agost 30. Document 1

Més en el cas de fer obra en dit predio, tindreu obligació vós, dit conductor, de mantenir de pa y companatge los mestres y manobres, los dias que treballaran, no excedint de cinch jornals y lo que pasará de ells, vos deuré pagar el manteniment.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que vós, dit conductor, a més de dita ànnua mercè, deureu gastar cada any deu lliuras en millores de la calidat y ahont me aparaxarà de dit predio y fer quatre dietas de carro cada any per aplagar pedreñy per fer los marjes y parets que me aparaxarà, de que no me podreu impedir, ni de fer todas las demés millores que voldré, com són sembrar abras, enpeltarlos y donar las rotas del prat.

1853, octubre 26. Document 4

Que sempre que se fase alguna obra per conservació a las casas de dit predio lo Avall y molí draper, tindrà obligació el citat conductor, de mantenir de pa y companatge a un mestre y a un o dos manobras y fuster, per espay de sis dias cada any y de la del señor marquès, pagar-los el seu jornal y també deurà dit conductor aportar los materials a peu de obra, tant de fuster, com de picapadrer.

1853, octubre 26. Document 4

[...] Tampoch podrà impedir a dit señor marquès o al qui lo represent, mentres no estigues sembrat, de poder fer marges o parats, plantar los abres que bé li apareixerà en lloch

o puesto que tròpia més convenient, ni de fer los forns de calç que li aparexeran dins dit predio, sens que dit conductor puga tenir part ni dret a ells, ni de empaltar tots los ullastres que li aparexeran útils, de olivera y trasplantar-los dins el conradís.

Els estims. Bestiar. Llavors. Eines i guaret

A tots els contractes d'arrendament es procedia a estimar, és a dir, determinar pel càlcul el preu o valor de tot el conjunt d'objectes inventariats, així com el seu grau de conservació. L'arrendatari havia de tenir cura de tots aquests béns mobles i els havia de restituir a la finalització de l'arrendament. En aquesta estimació, hi intervenien dues persones de confiança, una per a cada part, anomenats perits. La relació o estims generalment estava inclosa a l'acta d'arrendament, però de vegades es feia en una escriptura a part. A tall d'exemple transcriurem un document dels estims de sa Vall de la Nou de l'any 1853:

1853, octubre 26. Document 4

Que a la fi de este arrendament tendrà obligació, dit conductor, de restituir los estims que ja té rebuts a lo ingrès de este dit arrendament, en la matexa bondat, calidad y valor que són los sigüents.

Dins la casa

Una prensa de fometjar bona y rebadora

Una ferrada també bona y rebadora

Una olla colera de terra bona y rebadora

Cuatro pots de posar formatge, bonas

Una pica gran de amarés, bona y rebadora

Bestiar

Tres vadells de un any, estimats los tres en sexante vuit lliuras de esta moneda. Són 68£
Més vint y cinch caps de llana, a saber, devuit ovellas, dos toïsos y sinch añellas bonas y rebadoras.

Llevors

Deu corteras blat de totas llevors

Deu ídem de sivada

Goret

Tot el sementer de goret de una reya, bo y rebador

Més un molí de sanch

Més duas picas de abeurar el bestiar a la fonteta

Els agatges

És la quantitat de productes que l'arrendatari d'una possessió ha de donar al senyor, a més del preu del lloguer. Aquesta quantitat, variable, segons la importància de la propietat, s'estipulava en el contracte i es pagava en diversos dies de l'any, generalment ajustats al calendari santoral litúrgic (Sant Tomàs, Nadal, Pasqua, Tots Sants, etc.). Gallines, capons, anyelles, llet, formatge, ous, porcs, llana, fruita, cànyom, mongetes, hortalissa, blat, ordi i palla són els productes de la finca registrats, que l'arrendatari havia de portar cada any del contracte a la posada o a la casa del propietari.

1798, agost 30. Document 1

Més me reservo cada any, durant dit arrendament, dos tosinos de valor de sis lliuras cada un en el mes de octubre, dos parells de galinas y dos capons, el dia vint y un de desembre, un quintar y mix formatje fet en el mes de mars, que se entregará vint y cinch dias después de fet, duas añellas de valor de cinquante sous cada una; una per las festas de Pasqua de Resurrecció del Señor y la altre per las de Sincogema y un quintar de llana blanca en el mes de maix, que portareu tot en Palma, en la mia casa y habitació.

1798, agost 30. Document 1

Més reservo annualment tot el formatje que se ferà el dijous y divendres Sant y per el dia devuyt de mars, me reservo una pesa de formatje tenra, la llet de aquell dia y un paneret de ous.

1809, octubre 13. Document 2

Que sempre que los senyors sien en dit lloch, tendran facultat de prendre o collir de la fruyta que ey haurà, la que bé los aparexerà i aximatex, sempre que sian a las casas de Manacor, se los deurà subministrar la verdura necessària de la que hey haje en los horts.

1809, octubre 13. Document 2

Que el conductor deurà entregar i aportar en Ciutat, a casa del senyor don Fernando, tot el formatje dels Dijous i Divendres Sant i per el dia devuit de mars, duas fogasses del formatje tendre, la llet de aquest dia i quatre dotsenes d'ous.

1809, octubre 13. Document 2

Que cada any deurà aportar en Palma, un tosino de past, de pes de deu arrovas, a últims de novembre o principi de desembre i sempre que pes més de las deu rovas se ly abonará lo excés a corante sous per rova. Més per el dia vint i un de desembre tres pareis de capons i dos pareis de gallinas, que són un parei de capons i un de gallinas que prestava el conductor de la Yglésia i dos de capons i un de gallinas que feya el del hort petit.

1809, octubre 13. Document 2

Més deurà aportar un quintar i mitx formatje assaonat, duas anyellas de valor de quatre lliuras cada una, per Pasco de Resurrecció, un quintar de llana, mitx quintar cànyom trencat i espatat, mitja cortera monjetas blancas i las vallanas de los vallaners del hort dels Vidriers, tendres, com les demanará, tot en Palma a casa del referit señor y a las casas posada de la vila de Manacor, a principis del mes de agost, deu corteres ordi i

quinse corteres de sivada, tot net, bo i rebador i més duas carretadas de paya.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, dit conductor, tindreu obligació de pagar cada any cinquanta corteras blat, nou, net, porgat y aportat en la mia posada de Manacor, com igualment deu corteras monjetas, netas y porgadas.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, dit conductor, tindreu obligació de entregar-me cada any en la mia casa de esta Ciutat el dia de Sant Tomàs apòstol, del mes de decembre, franch de tot dret, sis gallinas grosas y grasas de un any y sis capons també grosos y grasos y en el cas que yo los vos demanàs en diferents vegadas en la vila de Manacor, tindreu obligació de entregar los animals que vos demanaré y per consecuent quedereu ecsimit y serviran en pago de dita obligació.

1859, setembre 30. Document 5

Que serà obligació de los sobredits conductors, el haver de entregar cada any, durant dit arrendament, duas añellas bonas y grasas y de la primera cria per el Dijous Sant; sis pareis de gallinas o capons, bonas, grosas y grasas de un any, per el dia de Sant Tomàs apòstol; un porch de bon past, gras de pes de dotse arrovas per la Purísima; un quintà de llana blanca y un quintà de càñom aportat tot a la present Ciutat y casa de dit señor marquès a costas pròpies de los referits conductors y franch de tot dret y quince quintars de palla, aportats també a costas de estos, a la casa posada de Manacor pròpia de dit señor marquès.

El delme. Els serveis religiosos. Pagament del notari

El delme és la desena part de la collita o d'altres productes de la terra, que es pagava com a tribut a l'Església o al rei i altres senyors (DCVB). Sabem per d'altres contractes d'arrendament de les terres de sa Vall que tots els arrendataris havien d'entregar cada any, al sacerdot que celebra la missa en la capella de sa Vall, «la porció de blat que se acostuma».

1851, febrer 25. Document 3

Que per el delma de dit predio, tindreu obligació cada any de satisfer-me tretse corteras blat, set de favas, set de ordi, set de sivada y axí mateix el delma de las monjetas y càñom, tot net, porgat y espedat, però en el cas de sembrar fesols, siurons, guixas o llentias, tindreu obligació de pagar-me el delme corresponent, alliberant-vos de pagar delma de los xorois y estivades y si en lo sucesiu se tomasen a restablir los delmes com antiguament, en este cas deureu pagar el delma de blat al Señor Rey, de vint, una, quedant lo restant de tots los delmas a mon favor.

1853, octubre 26. Document 4

Que per rahó del delma, tindrà obligació dit conductor, de entregar a dit señor marquès o a la persona que lo represent, cada any, durant esta conducció, deu corteras de blat,

bo, nou, net y porgat; sinch corteras ordi, bo y net; sinch corteras favas, bonas, netas y tot porgat y a més ab la de haver de entregar, també a dit señor, el delma de càñom, axí del predio lo Avall com de las rotas, aportat en dita casa de Manacor y si en lo sucesiu se tomasen a restablir los delmas com antiguament, en este cas, deurà el conductor pagar únicament el delma del blat al señor rey, de vint una, quedant lo restant de tots los delmas a favor del señor marquès y dit conductor ecximit de pagar las cantidades que se señalen per rahó de delma a son principal o representant.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que si vós, dit conductor, voleu misa en dit predio ha de ser a càrrech vostro.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que vós, dit conductor deureu pagar el salari de ambas parts de este acta.

1809, octubre 13. Document 2

Més que deurà el conductor satisfer de propi al notari receptor infraescrit, el salari i còpies del present acte y paper corresponent a ambas parts.

1851, febrer 25. Document 3

Que serà de la obligació de vós, el insinuat conductor, el haver de pagar de propi, el salari de este arrendament per ambas parts, los drets previnguts en Reals decrets, los de hipotecas, paper sellat y còpia autèntica del mateix.

L'annua mercè

És la quantitat que l'arrendatari paga anualment en diners com a preu de lloguer. El pagament es feia en metàl·lic, generalment en tres terces, i es pactava la data dels terminis. En alguns dels contractes que ens ocupen, la primera terça s'havia d'efectuar el dia vuit de setembre, la segona el dia vuit de desembre i la tercera el dia vuit de maig. Era obligació efectuar el pagament de l'annua mercè exclusivament en metàl·lic i en el domicili del senyor. S'advertia a l'arrendatari que el pagament s'havia de fer en lliures, moneda de Mallorca, «en diner efectiu, metàlich y sonant y no ab vales reals, ni altre paper moneda» i que «no podrà dexar de pagar per ningun infortuni de temps com són fam, peste, guerra, esterilitat, inundació o per altre cualsevol mal tant diví com humà». També es podia pagar una part en metàl·lic i una altra en espècie (blat, ordi, civada) segons el pacte acordat.

1798, agost 30. Document 1

Més és pacta que vós, dit conductor, no podreu escusarvos de pagar annualment a mi o al dit mon marit y a los seus succesors, la antedita annua mercè, tant de diner com de grans y las avarias y reservas y cumplir tots los pactas y condicions del modo que de sobre queda previngut, sens poder demanar ni pretenir disminució alguna de ello per algun infortuni de temps, tant diví com humà, com són inundacions de ayguas, destrosa de vents, oruga, esterilidad, fam, pesta y guerra o otras qualsevols sian.

1851, febrer 25. Document 3

Que vós, el mateix conductor, tindreu obligació de satisfer y pagar-me en la mia casa habitació de esta Ciutat per ànnua mercè de este arrendament, doscentas cinquanta lliures, moneda mallorquina, cada any durant el mateix, en tres tersas adelantadas, la primera el dia vuit de setembre, la segona dia vuit de decembre del corrent any mil vuitcents cinquanta y un, y la tercera el dia vuit de maig de lo any venidor mil vuitcents cinquanta y dos y axí succesivament, cada any en semblants dias, fins a la conclusió de este arrendament.

1859, setembre 30. Document 5

Que per ànnua mercè del present arrendament, deuran dits conductors, Antoni Galmés y Bàrbara Muntaner consortes y los seus, pagar anualment cinchentas lliuras mallorquinas ab tres tersas de cent sexante sis lliuras tretse sous y quatre diners cada una, anticipadas, en los dias vuit de setembre, vint de decembre y primer de maig de cada any que ha de durar este arrendament y que además de lo antedit, deuran los matexos conductors o los seus, entregar cada any de dits nou, vuitanta corteras de blat, nou, net y porgat y rebedor y tot lo antedit, aportat a dita casa del señor marquès en esta Ciutat, franch de tot dret.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADROVER ROSSELLÓ, Pedro (2002). *Alquerias y viejas possessions de Manacor*. Manacor: Gràfiques Muntaner.
- AGUILÓ, Cosme; PASQUAL, Antoni (2011). «La Font d'Albassalba, el refugi d'un antropònim medieval». A: *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1980). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll.
- ANDREU GALMÉS, Jaume (2004). *Fonts i sistemes hidràulics tradicionals a Petra*. Palma: Consell de Mallorca. (Conèixer el patrimoni; 2)
- FUSTER PERELLÓ, Josep Maria (1997). *Carrers de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. (Així és Manacor; 4)
- CALDENTY BRUNET, Joan (2002). «Sa Vall de la Nou: un punt d'interès geogràfic del terme de Manacor». A: *II Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- CANUTO BAUÇÀ, Francesc (2000). «Alquerias i rafals del terme de Sant Joan (s. XIII-XVI)». A: *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*. Sant Joan: Col·lectiu Teranyines. (Monografies santjoaneres; 11), p. 179-228.
- (2010). «Miquel Pocoví Nicolau “de Son Moia” i el molí paperer de la Vall de la Nou (s. XVIII)». A: *Bona Pau*, núm. 692. Montuïri, p. 22-24.
- (2015). «La possessió de sa Vall (Santanyi) a través dels contractes d'arrendament (s. XIX)». A: *I jornades d'estudis locals de Santanyi*. Santanyi: Ajuntament de Santanyi, p. 213-250.
- (2016). «El molí paperer de sa Vall de la Nou a través dels contractes d'arrendament (s. XVIII-XIX)». A: *IX Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor, p. 235-255.

- (2019). «El molí fariner i el molí draper de la Vall de la Nou a través dels contractes d'arrendament (s. XVIII-XIX)». A: *X Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor, p. 135-157.
- CAÑELLAS SERRANO, Nicolau S. (1993). *L'aigua, el vent, la sang*. Palma: Documenta Balear. (Menjajents; 6)
- CAÑELLAS, NICOLAU S.; CALAFAT, Antònia M. (1996). «El molí paperer d'En Canyís a Valldemossa. Notícia i assaig de reconstrucció». A: *BSAL*, núm. 52. Palma, p. 359-368.
- CARBONERO GAMUNDÍ, Maria Antònia (1992). *L'espai de l'aigua: Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Gran Enciclopèdia de Mallorca* (1988-1998). 22 volums. Palma: Promallorca Edicions, S. L.
- GRIMALT GELABERT, Miquel (1990). *Els torrents de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. (Així és Manacor; 2)
- GILI FERRER, Antoni (2003). *Artà en el segle XVII*. Palma: Documenta Balear.
- GINARD BAUÇÀ, Rafel (1970). *Cançoner Popular de Mallorca*. Volum III. Mallorca: Moll. (Els Treballs i els Dies; 6)
- JUAN VIDAL, Josep (2008). «Marc Antoni Cotoner i Sureda-Vivot». A: *Fills il·lustres de Palma*. Palma: Promallorca Edicions, S. L.
- MASCARÓ GALMÉS, Martí [et al.] (1999). *Els Regants de sa Vall de la Nou*. Manacor: Ajuntament de Manacor. (Així és Manacor; 6)
- MOREY, Antònia; JOVER, Gabriel (coord.) (2012). *Les possessions mallorquines: passat i present*. Mallorca: Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats.
- MOREY TOUS, Antònia (2015). *L'ofici dels «bons conductors». Els amos de possessió a Mallorca (segles xviii-xix)*. Palma: J. J. De Olañeta. (Miríade de lletres; 5)
- NADAL ROIG, Jaume (1990). «Una comptabilitat privada del segle XVIII: Les comptes del molí paperer de Petra, 1792-1802». A: *Fontes Rerum Balearium*, volum I, pàg. 213-258.
- ROSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (1961). *Norias y molinos*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover. (Panorama Balear; 81)
- (1964). *Mallorca. El sur i el sureste*. Palma: Càmera Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca.
- ROSELLÓ VERGER, Vicenç M.; SACARÈS MULET, Josep (2014). *El Puig de Randa i les fonts del seu entorn*. Algaida: Ajuntament d'Algaida. (Panoràmica; 6)
- SABATER VALLESPIR, Antònia (2012). *Els senyors de Palma. Història oral*. Palma: Documenta Balear. (Arbre de Mar; 42)
- SANSÓ, Sebastià (2016). «Aplec de topònims manacorins». A: *IX Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor, p. 223-233.
- SITJES VILARÓ, Eugènia (2006). «Les ampliacions modernes del sistema hidràulic de sa Vall». A: *IV Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- (2014). «Per camins de terra i d'aigua. Estudi de Manacor i Sant Llorenç des Cardassar en època andalusina i fins just després de la conquesta de Jaume I (1229-1230)». *MUSA: Revista del Museu d'Història de Manacor*, núm. 9. Manacor: Museu d'Història de Manacor.
- VIBOT, Tomàs (2016). *La possessió mallorquina. Arquitectura, explotació i quotidianitat*. Pollença: El Gall Editor. (Els Feters; 24)